

ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yrd.Doç.Dr.Yavuz ÖZDEMİR*

Erzurum Kongresi, Vilâyâtı Şarkiye Müdafaai Hukukî Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa yürüttükleri çalışmalar sonucunda 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. 7 Ağustos 1919 tarihinde çalışmalar tamamlanmış, on maddelik bir beyanname ve yedi maddelik bir nizamname yayınlanmıştır.

Biz bu çalışmamızda Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni yorumlamaya çalışacağız. Bu maksatla önce beyannamenin kendine has metnini sunacağız.

"ŞARKÎ-ANADOLU MÜDAFA'A HUKUK CEM'İYYETİ BEYANNAMESİ

Bismillah

Erzurum

7 Ağustos 1335 (1919)

Şarkî-Anadolu Vilayâtı'nın Erzurum Kongresi Beyannamesi'dir.

Mütareke'nin (30 Ekim 1918'de Mondros Limanı'nda) akdini müte'alub, gittikçe artan ahd-şikenâne mu'amelât; ve İzmir, Antalya, Adana ve Havalisi gibi aksâmi mühimmei Memaliki'miz'in fiilen işgali; ve Aydın Vilâyeti'nde ikaa edilen tahammülsüz Yunan Fecâyi'i; ve Ermeniler'in Kafkasya dahilinde hududlarımıza kadar dayanan (Nahçıvan-Iğdır-Kağızman, Sarıkamış-Kars-Göle'deki) Katli'am ve İmhâyi İslam siyasetiyle, istila hazırlıkları; ve Karadeniz Sahili'nde Pontus Hayali'ni tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması; ve sırf bu maksadla Rusya (Karadeniz) Sahilleri'nden akın akın Muhâcir nâmı altında gelen (Rus teb'ası) Rumlar'ın ve bu miyanda da müsellâh (Rum) Eşkiya Çeteleri'nin sevk ü celb edilmesi gibi hâdisat karşusunda, Mukaddes Vatan'ın inkısam ve inhilal tehlikesini gören

---

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Milletimiz hiçbir irâdei milliyeye istinâd etmeyen Hükümeti Merkeziyyemiz'in bu âlâm ü fecâyi'a çâresâz olamayacağına, emsâli meş'umesiyle kaani'; ve birçok mü'essirat tahtında, ihtimâl ki daha elîm ve gayrikaabili hazm ü kabûl mukarrerata da serfûrû edeceğinden, endîşenâk bulunuyor.

Binâen'aleyh, kendini en yakın ve hûnîn tehlikeler karşusunda gören Şarkî-Anadolu Vilâyâtı'nın Mukaddesatını bizzat muhafaza gaayesiyle, her taraftan Vicdanî Milliden doğmuş Cem'iyetler'in iştirâkiyle, ahfren mün'akid olan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 335 (1919) târihinde mesâ'isine hitam vererek bi-Lûtfihi-Taala bervechi âtf Mukarreratı ittihaz etti:

1- Tırabuzon Vilâyeti (Rize, Tırabuzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu) ve Canik (Samsun) Sancağı'yla, Vilâyâtı Şarkiyeye nâmını taşıyan: (Bayazıd/Ağrı ili, Erzurum, Kuzey Bingöl, Kiğı, Yusufeli ve Bayburd'u içine alan) Erzurum, (Amasya, Tokat, Sarkîkarahisâr/Şebinkarahisâr, Sivas/Merkez Sancaklarıyla) Sivas, (Siverek, Diyarbekir, Mardin ve Palu kesimini içine alan) Diyârbekir, (Adıyaman, Malatya, Dersim/Tunceli, Harput/Elaziz'i içine alan) Mâmûretilazîz, (Hakâri ve Van illerini için alan) Van, (Si'ird, Bitlis/Merkez, Muş ve Güney Bingöl/Genç bölgelerinden kurulu) Bitlis Vilâyâtı ve bu sâha dâhilindeki (Erzincan ve Samsun gibi) Elviyei Mustakille, hiçbir sebep ve bahâne ile, yekdiğerinden ve Câmî'a: Osmâniyye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen, bir küldür.

Sa'adet ve felâkette iştirâki tamamı kabul ve mukadderâtı hakkında 'ayni maksadı, hedef ittihâz eyler. Bu sâhada yaşayan bilcümle 'Anasırı İslâmiyye, yekdiğerine karşı bir hissi fedâkârî ile meşhun ve vaz'iyeti 'ırkıyye ve ictimâ'iyyelerine riayetkâr, özkardaştırlar.

2- 'Osmanlı Vatanı'nın Tamâmiyeti ve İstiklâli Millimiz'in Te'mini ve Maakamı Saltanat ü Hilâfet'in Masûniyeti için, Kuvâyî Milliyeyi 'amil ve İrâdei Miliyye'yi hakim kılmak esâstur.

3- Her dürlü işgaal ve müdâhale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tûf telâkkî edileceğinden, müttehiden müdâfa'a ve mukaavemet esâsı,

kabûl edilmiştir. Hâkimiyeti siyâsiyye ve muvâzenei ictimâiyyeyi muhill olacak sûrette, 'Anasırı Hıristiyâniyye'ye yeni birtakım imtiyâzât i'tası kabûl edilmeyecektir.

4- Hükûmeti Merkeziyye'nin, bir tazyfki Düvelin karşısında, buraları terk ve ihmâli ıztırârında kalması ihtimâline göre, Maakamı Hilâfet ve Saltanat'a merbûtiyyetini ve mevcudiyet ve Hukuukı milliyeye kâfil tedabir ve mukarrerât, ittihaz olunmuştur.

5- Vatanımız'da ötedenberi birlikte yaşadığımız 'Anâsırı Gayrimüslime'nin, Kavânîni Devleti 'Osmaniyye ile mü'eyyed hukuukı muktesebelerine, tamâmiyle ri'ayetkârız. Mal ü cân ve 'ırzlarının masûniyyeti, zaten mukteziyyâtı diniyye, 'an'anâtı milliyeye ve esâsâtı kaanûmyenizden olmağla, bu esas, Kongremiz'in kanâ'ati umûmiyyesiyle de te'yid olunmuştur.

6- Düveli İ'tilâfiye'ce, Mütâreke'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 (Ekim 1918) tarihindeki hudûdumuz dahilinde kalan; ve her mıntkasında olduğu gibi, Şarkî-Anadolu Vilâyetleri'nde de, ekseriyyeti kaahireyi İslâmlar teşkil eden; ve harsî, iktisâdî tefavvuku Müslümanlar'a 'aid bulunan; ve yekdiğerinden gayrikaabili infikâk özkardaş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn Memâlikimiz'in, mukaasemesi nazariyyessinden bilkülliyeye sarfinazarla; mevcûdiyyetimize, hukuuki târfhiyye, ırkıyye, diniyyemize ri'ayet edilmesine; ve bunlara mugaayir teşebbüslerin, tervîc olunmamasına; ve bu sûretle, tamamiyle hakk ve 'adle müstenid bir karâra, intizâr olunur.

7- Milletimiz insânî, 'asrî gaayeleri tebcîl; ve fennî, sînâ'î, iktisâdî hâl ve ihtiyâcımızı takdir eder. Binâen'aleyh, Devlet ve Milletimiz'in, dâhilî ve hâricî istiklâli; ve Vatanımız'ın Tamâmisi Mahfuz kalmak şartıyla, Altıncı Mâdde'de musarrah hudûd dahilinde; milliyet esâslarına rü'ayetkâr ve Memleketimiz'e karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi bir Devlet'in: Fennî, sînâ'î, iktisâdî mu'avenetini memnuniyetle karşılız. Ve bu şerâiti 'adile ve insaniyyeyi muhtevî bir Sulh'un da, 'acilen takarruru, selâmeti beşer ve sükûni âlem nâmına, ahassi âmâli milliyemizdir.

8- Milletler'in kendi mukadderâtını, bizzât ta'yin ettiği bu târihî devirde, Hükûmeti Merkeziyemiz'in de irâdei milliyeyeye tâbi' olması zarûrîdir. Çünkü, irâdei milliyeye gayrimüstenid herhangibir Hey'eti Hükümet'in, (Millet Meclisi'nden kuvvetini almayan)' indî ve şahsî mukarrerâtı, Millet'çe mutâ olmadıktan başka, haricen de mu'teber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar mesbûk e'fal ve netayic ile, sâbit olmuştur.

Binâen'aleyh, Millet'in içinde bulunduğu halî zucret ve endişeden kurtulmak çârelerine bizzat tevessülüne hâcet kalmadan, Hükûmeti Merkeziyemiz'in Meclisi Millî'yi heman ve bilâifatei an toplanması; ve bu suretle, Mukadderâtı Millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukarrerâtı, Meclisi Milli'nin murâkebesine 'arzetmesi mecbûrîdir.

9- Vatanımızın mâ'rûz kaldığı âlâm ve hâdisât ile, ve tamâmen 'aynî maksadla Vicdânî Millîden doğan ("Tırabuzon Muhâfazai Hukuukî Milliye Cem'iyeti" "Vilâyâtı Şarkıyye Hukuuku Milliye Cem'iyeti", Diyarbekir "Muhâfazai Vatan Cem'iyeti" adlarındaki Cem'iyetler'in İttihâd ve İttifâkından hâsıl olan kütlei 'umûmiyye, bu kerre, Şarkî-Anadolu Müdâfaai Hukuuk Cem'iyeti unvaniyle tevsim olunmuştur.

İşbu Cem'iyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyyen 'aridir. Bircümle İslâm Vatandaşlar, Cem'iyet'in A'zâyı Tabî'yyesindedir.

10- Kongre tarafından müntehab bir "Heyeti Temsiliyye" kabûl, ve köyler'den bil-itibâr Vilâyât Merâkizi'ne kadar, mevcut Teşkilâtı Milliyye, tevhîd ve te'yîd olunmuştur.

7 Ağustos 335 (1919) Pencşenbe

(İmza Kongre Hey'eti)

Erzurum Kongresi

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında çalışmalar yapmış, yukarıda tam metnini sunduğumuz beyanname, 63 delege tarafından imzalanmıştır¹.

1 M.Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara-1993, s.251-255.

Kongre, toplanış itibariyle mahallî bir görünüm vermektedir. Çünkü Kongre delegeleri tamamıyla "Doğu" bölgesinin idarî birimlerinde meskûn halkı temsilen kongreye iştirak etmişlerdir.

Erzurum Kongresi'nde gündemde bulunan konular, teşkil edilmiş olan komisyonlarda ele alındıktan sonra kongre genel kuruluna intikal ettirilerek, karar altına alınmıştı. Yani kongre, çalışma şekli olarak, parlamento usulunu takip etmiştir.

Toplanış şekli itibariyle mahalli olan ve çalışma şekli bakımından parlamento usulunu takip ettiğini belirlediğimiz Erzurum Kongresi'nin, amacı birinci ve ikinci maddede mündemiçtir.

Şöyle ki; birinci maddede "Doğu"da yaşayanlar birbirini sevip sayan özkardaşırlar saptaması yapılıyor ve bunların birbirinden ve Osmanlı Topluluğu'ndan ayrılmasının mümkün olamayacağı vurgusu yapılıyor. Böylece toplumsal bütünlük temel amaç olarak ortaya konuyordu.

İkinci maddede ise; "Osmanlı Vatanı'nın Tamamiyeti ve İstiklâli Millimiz'in Te'mini ve Maakamı Saltanat ü Hilafet'in Masûniyeti İçün, Kuvâyî Milliye'yi 'amil ve irâdei milliye'yi hakim kılmak esâstır" denilmek suretiyle, vatanın bütünlüğü, milli istiklâlin sağlanması, saltanat ve hilafet makamlarının dokunulmazlığı için millî kuvvetlerin etkili ve millî irâdenin hakim kılınması esastır vurgusu yapılıyordu.

Bu ifadelerle vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli temel ekseninde, siyasal felsefenin kapsamlı ve vurgulu kavramlarından olan millî irâde kavramı çerçevesinde millî ve meşrutî ana amaçlar netleştiriliyordu.

Kısaca, Erzurum Kongresi'nin amacı, milletin ve vatanın bütünlüğü ve istiklâlidir². Bu amaca ulaşmanın yöntemi ise; "kuvvayi milliyeyi âmil de iradei milliyeyi hâkim kılmak" esasıdır³.

Beyannamenin üçüncü maddesinde "her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik gayesine yönelik sayılacağından, birlikte müdafa'a ve

2 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Ankara-1968, s.111.

3 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s.121

mukavemet esâs kabul edilmiştir" şeklindeki ifadelerle egemenliğin dışa dönük yönü vurgulanmakta ve bu konuda radikal bir tavırla dolaylı bir şekilde 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti tarafından imzalanmış olan Mondros Mütarakesi'nin yedinci ve yirmidördüncü maddeleri askıya alınmaktadır⁴.

Egemenliğin içe dönük özelliklerini dikkate alan kongre, Osmanlı Devleti'nin zaafiyet göstermesiyle birlikte özellikle, Rusya ve İngiltere'nin zaman zaman da Fransa'nın azınlıklara sürekli yeni imtiyazlar sağlamak yolunda Osmanlı Devleti'ne baskı yaptıklarının farkında olmuş ve bu durumun aleyhte sonuçlar verdiğini idrak ederek, yeni imtiyazlar verilmeyeceğini karar altına almıştır. Bu ise, adif kapitülasyonların daha ötelere taşınmasını kabul edilmeyeceği anlamına gelmektedir.

Kongre beyannamesinin dördüncü maddesinde, "Hükümeti Merkeziye'nin, bir tazyîki Düvelî karşısında buraları terk ve ihmâli ıztırârında kalması ihtimâline göre, Makâmı Hilâfet ve Saltanat'a mezbûtiyyetini ve mevcûdiyyet ve Hukukî Milliyeye kâfil tedabir ve mukarrerat, ittihaz olunmuştur" denilerek yeni bir oluşum sinyalleri verilirken, bu konuya nizamnamenin dördüncü maddesiyle açıklık getirilmiştir.

Söz konusu madde şöyledir: "Hükümeti Osmaniye, bir tazyiki düvelî karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırârında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarf, siyasî, askerî vaziyetin tayin ve tesbiti:

Hükümeti Osmaniye bir tazyik-i düvelî karşısında (Allah göstermesin) vatânı umumînin izmihlâl namına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırârında bulunduğu takdirde, yâni Şarkî Anadolu vilâyatının hükümeti Osmaniye'ye ve makâmı hilâfete merbutiyeti muahedat

4 Yedinci Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi stratejik noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır. Yirmidördüncü Madde: Vilayat-ı sitte (Van, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Elazığ)'de iğtişâş zuhûrunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler. Bkz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarakesi ve Tatbikatı, Ankara, 1992, s.47-49.

imza edilmek ve Düveli Hilâfiye'ye muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaiiki sairei siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde hilâfeti mukaddese ve Saltanatı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal mıntakası musarrah olan Şark Anadolu'da bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilât ve kavanini mevzua-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye dairesinde tedviri umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülkî ve askerî rüesa ve memurinf devlet işbu idare-i muvakkateye tâbi olacaktır. İdare-i muvakkate, tekmlil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti ciddiyeyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzuu bahsolan idare-i muvakkate, teşkilâtı mülkiyemizin vucuda getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal, kongrenin mün'akit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde "Heyet-i Temsiliye" işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek derhal vilâyâtı haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa dâvet eyliyecektir"⁵.

Beyannamenin beşinci maddesi, üçüncü maddenin ikinci cümlesiyle tam sarahate kavuşturulmamış olan azınlık hakları ile alakalı olup, azınlıkların mevcut haklarının kabul edildiği anlamıyla yüküldür.

Bu madde iki yönlü bir maddedir. Birinci yönü; azınlıklardır. İkinci yönü ise; adeta azınlıkların avukatlığını görünüşte yüklenmiş olan İtilâf Devletleri'dir. Her iki tarafa da sözkonusu madde ile bir nevi garanti verilmiş, hukuka bağlı kalınacağı vurgulanarak taraflar mesajlanmıştır.

Altıncı maddede, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanırken mevcut olan fiilî sınırlar, siyasi sınırlar olarak kabul ediliyor, bunun gerekçesi objektif kavramlarla ortaya konularak, rasyonel bir tavır sergileniyordu. Bu tavırla barışın genel şartları da "tamamiyle hakk ve adle müstenid bir karâra, intizâr olunur" şeklinde belirleniyordu.

---

5 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, Ankara, 1988, s.118-119.

En hassas ve üzerinde en çok tartışılan yedinci madde ile manda ve himaye reddediliyor⁶, ancak Amerika'nın ismi zikredilmeden üstü kapalı bir şekilde, herhalde değişebilir tutum ve niyetler dikkate alınarak art niyetsiz yardımların kabul edileceği belirtilerek, "şeraiti adile ve insaniyeyi muhtevi bu sulhun da, acilen takarruru" isteniyor ve bir kez daha barış vurgusu yapılıyordu.

Bu madde ile tatlı-sert, açık kapıcı bir siyasetin de sinyalleri veriliyordu.

Sekizinci madde yaşanan siyasî sürecin en önemli unsuru olan "self determinasyon" (milletlerin kendilerini yönetme) prensibi esas alınarak ifadelendirilmiş ve bunun milli irade örtüstürülerek, açılması istenilen meclisle hükümete taşınması üzerinde durularak, milletin ve memleketin geleceğinin Milli Meclis'in denetimine bırakılması 'mecburidir' ibaresiyle net bir şekilde ifade edilmiştir.

Beyannamenin dokuzuncu maddesinde "vicdanî millîden doğan" ve milli hareketin istinadgâhları olan yerel cemiyetler birleştirilerek, Şarkî-Anadolu Müdâfaai Hukuk Cemiyeti adı altında mahallî bir teşkilât kurularak milliliğe giden köprü oluşturulmuştu.

Bütün müslüman vatandaşlar sözkonusu cemiyetin tabii azası sayılarak toplumsal tabanı oldukça geniş tutulmuş ve özellikle siyaset üstü olduğu vurgulanmıştı.

Kongre beyannamesinin onuncu ve son maddesinde Heyeti Temsiliye seçimle oluşturulmuş ve adeta bir hükümet gibi yürütme yetkileriyle donatılmıştı⁷. Heyeti Temsiliye kurulması gerekebilecek idarei muvakketi"nin bir nevi hükümeti gibi yapılandırılmıştı. Heyeti Temsiliye, kongreye karşı sorumlu tutulmuştu ki, bu yapılanma "meclis hükümeti" modelinin de ilham kaynağını teşkil etmiştir.

6 Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1920), C.I, İstanbul, 1992, s.66.

7 Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, s.123-124.

Ayrıca aynı madde ile teşkilatlanma en küçük idarî birimden en büyük idarî birime yani alttan üste doğru bir organizasyona başlanmış ve adeta ağ sistemiyle örülmüştü.

Netice itibariyle Hürriyet Bayramı'nda toplanarak ilk mesajını "istiklâl" kavramıyla veren Erzurum Kongresi, toplanış şekli itibariyle mahallî, aldığı kararlar bakımından yüzde seksen nisbetinde millîdir.

Bir parlamento gibi çalışan Erzurum Kongresi, mevcut problemlerin tespit edildiği, tartışıldığı ve çözüm önerilerinin ortaya konulduğu tarihî zemin olmuş, aynı yöntem beyannameye de hakim olmuştur.

Mustafa Kemâl'in başkanlık ettiği dolayısıyla millî hareketin liderinin belirginleşmeye başladığı ilk kongre olan Erzurum Kongresi Beyannamesi kapsam bakımından geniş, uslub bakımından yeterince net ve radikaldir.

Siyasal felsefenin itibarlı ve güncel kavramları üzerine oluşturulan kararlar, hem rasyonel hem de pragmatiktir.

Vatanın sınırlarının ilk belirlendiği, barışın genel şartlarının ilk defa rasyonel bir şekilde ortaya konulduğu, bir yürütme gücünün milli hareket için ilk olarak teşkil edildiği ve millî hareketin programının genel hatlarıyla belirginleştirildiği Erzurum Kongresi, Milli Mücadele'nin ilk adımı olmuştur.

"Tarih, bu Kongrenizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir"

Mustafa Kemal

"Erzurum Kongresi'nin beyannâme ve nizamnamesi muhteşimiyatından başka hafî kalmış hiçbir karar yoktur".

Mustafa Kemal